

УДК 811.21/22

DOI 10.24412/2413-2004-2023-2-97-104

**ВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ
НОМИ ГИЁҲ ВА ГУЛҲО ДАР
«ХАМСА»-И НИЗОМИИ
ГАНЧАВИ**

**ЛЕКСИКА, ОБОЗНАЧАЮЩАЯ
НАЗВАНИЯ ТРАВ И ЦВЕТОВ, В
«ХАМСЕ» НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ**

**VOCABULARY DENOTING THE
NAMES OF HERBS AND FLOWERS
IN "KHAMSA" BY NIZAMI
GANJAVI**

Бобочонова Дилбарҷон Абдумӯминовна, н. и. филол., дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Гафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)

Бободжанова Дилбардҷон Абдумуминовна, канд. филол. наук, доцент общеуниверситетской кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ имени академика Б. Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)

Bobojanova Dilbarjoh Abdumuminova, candidate of philological sciences, Associate Professor of the all-University Tajik language department of SEI “KSU named after academician Bobojon Gafurov” (Khujand, Tajikistan) **e-mail:** bobojonova1977@mail.ru

Бори нахуст дар забониносии тоҷикӣ вожаҳои ифодагари номи гиёҳ ва гулҳо дар “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таъкид гардидааст, ки байни номҳои сершумори гиёҳу гулҳо ҳамагӣ се вожаи иқтибосӣ-калимаи арабии райҳон, вожаи юнонии нарғис ва калимаи ҳиндӣ-юнонии қаранфул мавҷуд аст ҳалос. Зикр шудааст, ки аксарияти номи гиёҳу гулҳо дар достони “Лайлӣ ва Мачнун”, махсусан дар фасли “Рафтани Лайлӣ ба сайри бог” дучор мешавад, ки иртибот ба мундариҷаи он дорад. Таҳлили маъноӣ ва сохтори лексикаи мазкур сурат гирифтааст. Хулоса шудааст, ки дар “Хамса” асосан номҳои тоҷикӣ (форсӣ)-и гулҳо қорбасти шудаанд, ки то ҳол дар забони муосири тоҷикӣ (форсӣ) роиҷ мебошанд.

Калидвожаҳо: “Хамса”, Низомии Ганҷавӣ, лексикаи ифодакунандаи номи гулҳо, достони “Лайлӣ ва Мачнун”, забони форсии тоҷикӣ, иқтибосот, райҳон, нарғис, қаранфул

Впервые в таджикском языковедении анализируется лексика, обозначающая названия трав и цветов, использованная в «Хамсе» Низами Гянджеви, и показывается ее место в сюжете «Пятерицы». Отмечается, что среди многочисленных названий трав и цветов, использованных в поэмах Низами, встречаются всего три заимствования – арабское слово «райхон» (базилик), греческое «нарғис» (нарцисс), индийско-греческое «қаранфул» (гвоздика). Подчеркнуто, что большинство названий цветов встречается в поэме «Лейли и Меджнун», особенно в главе «Лейли отправляется гулять по саду», что обусловлено содержанием произведения. На основе семантического и структурного анализа указанной лексики сделан вывод, что в «Хамсе» в основном используются таджикские (персидские) названия цветов, которые широко заимствованы в современном таджикском (персидском) языке.

Ключевые слова: «Хамса», Низами Гянджеви, лексика, обозначающая цветы, поэма «Лейли и Меджнун», таджикский (персидский) язык, заимствованная лексика, базилик, нарцисс, гвоздика

The article studies the lexis denoting the names of herbs and flowers in "Khamasa", Nizami Ganjavi's book of poems. It is noted that among the numerous names of herbs and flowers used in Nizami's poems, there are only three borrowings, the Arabic word "raikhon" (basil), the Greek "nargis" (narcissus), the Indo-Greek "karanful" (carnation). It is emphasized that most of the

names of flowers are found in the poem "Leyli and Majnun", especially in the chapter "Leyli goes for a walk in the garden", which is due to the content of the work. Based on the semantic and structural analysis of the specified vocabulary, it is concluded that "Khamsa" mainly uses Tajik (Persian) names of flowers, which are widely used in modern Tajik (Persian) language.

Keywords: «Khamsa», Nizami Ganjavi, words denoting flowers, poetry «Leyli and Majnun», Tajik (Persian) language, borrowings, basil, narcissus, carnation

Вожаҳои ифодагари гиёҳ ва гулҳо дар таркиби луғавии “Хамса” мавқеи вижа дошта, таҳлил ва баррасии онҳо барои муайян кардани баромади забонии таркиби луғавии “Хамса” кӯмак мерасонад.

Дар «Хамса» як даста номвожаҳои ифодагари гиёҳҳо, аз қабилӣ **гандано** (сабзае аз чинси пиёз ва сир), **марзангӯш** (навъе аз райҳони хушбӯ), **най**, **пунба**, **райҳон**//**раёҳин**, **рӯян** (як навъи гиёҳ, ки аз он ранги сурх тайёр мекунад), **сипанд**, **судоб** (гиёҳест ба монанди пудина), **дарамна** (гиёҳи табобатӣ, явшон), **қаранфул** (меваи гиёҳест хушбӯӣ, ки духтарон ба гардан мисли марҷон меовезанд; фаранҷмушк, мехак) ва ғайра мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Вожаҳои номбурдаро аз лиҳози баромади забонӣ таҳлил кунем, ба чунин натиҷа мерасем: вожаҳои форсии тоҷикӣ – **гандано** [5, с.318], **марзангӯш** [5, с.203], **най** [5, с.51], **пунба** [7, с.130], **рӯян** [7, с.200], **сипанд** [4, с.36], **судоб** [7, с.130], **дарамна** [7, с.33]; калимаҳои арабӣ – **райҳон** (раёҳин) [7, с.40]; вожаҳои ҳиндӣ-юнонӣ – **қаранфул** [7, с.201] ва ғайра.

Тавре ки таҳлил нишон дод, қариб ҳамаи вожаҳои ифодагари гиёҳҳо баромади форсии тоҷикӣ дошта, то кунун аз калимаҳои серистеъмоли забони мо маҳсуб меёбанд ва онҳо дар осори гузаштагонӣ мо мавриди қорбурди васеъ доштаанд. Аз ин рӯ, Ҳаким Низомӣ чун идомадиҳандаи анъанаҳои миллии хеш – тоҷикон (форсҳо) аз онҳо истифода кардааст. Умуман, дар байни номи гиёҳҳо ба истиснои ду вожаи иқтибосӣ – **райҳон** ва **қаранфул** ягон калимаи дигари ғайро қорбурд накардааст.

Дар «Хамса» барои инъикоси табиати тасвиршавандаи ҳодисаю воқеаҳои манзумаҳо ва рӯҳияи қаҳрамонҳо Низомӣ хеле устодона аз вожаҳои ифодагари гулҳо дар тасвири зебоиҳои атрофу акноф мавриди истифода қарор додааст. Миқдори ин гурӯҳи вожаҳо хеле чашмрас аст. Махсусан, ин қабил вожаҳо бештар дар манзумаи «Лайлӣ ва Мачнун» ҳини тасвири лирикии бахши «Рафтани Лайлӣ ба тамошои бӯстон» [8, с.78-81] қорбурд намудааст: **гули зард**, **лолаи сурх**, **нилуфар**, **нарғис**, **настрин**, **настаран**, **савсан**, **сурхгул**, **хайрӣ** [6, с.146] ва ғайра. Дар зер ба таҳлили лингвистии чанде аз номи гулҳо, ки Низомӣ аз онҳо истифода бурдааст, мекӯшем:

Хайрӣ: Най гашта қазибӣ хайзаронӣ-ш, **Хайрӣ** шуда ранги арғавонӣ-ш [6, с.146]. Тазаккур бояд дод, ки дар боби «Расидани номаи Лайлӣ ба Мачнун» **хайрӣ** мавриди истифода қарор дода шуда, ранги Лайлиро таҷассум мекунад. Тафсири он дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба таври зер аст: гули маъруфе, ки бештар сафед, сурх ва кабудранг мешавад ва хусусияти давоӣ дорад [14, ҷ.1, с.435]. Низомӣ беҳад сурхгун шудани чехраи Лайлиро бо истифода аз гули хайрӣ нишон медиҳад.

Бунафша: Зулфи **бунафша** расани гарданаш, Дидаи нарғис дирами доманаш [5, с.98]. Низомӣ ин вожаи гулро дар манзумаи «Махзан-ул-асрор» дар бахши «Достони мӯбади соҳибназар» ба истифода кашидааст. Мувофиқи маълумоти «Бурҳони қотей» **бунафша** ба ду маънӣ омадааст: 1) номи гуле аст маъруф ва табиати он сард ва тар аст ва муарраби он **бунафсаҷ** мебошад; 2) номи гиёҳе ҳам ҳаст, ки дар об рӯяд [10, ҷ.1, с.308]. Ин вожа дар «Ғиёс-ул-луғот» зикр нашудааст. Қобили зикр аст, ки дар «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» ин

вожа дар моддаи алоҳида тафсир шудааст, ки он баёнгари таърихи қадима доштани онро нишон медиҳад: **бунафша** як навъ гиёҳи кӯтоҳқад, ки дорои гулҳои хурди бунафш ё обӣ, ё зардранг буда, дар баҳор аз ҳама гулҳо пештар мешукуфад. Рӯдакӣ менависад: **Бунафша**ҳои тари хайл-хайл сар барқард, Чу оташе, ки гӯгирд бардавид кабуд [11, с.62]. Дар луғати «Фарҳанги мухтасар...»-и И. Ализода ин вожа ба назар нарасид. Абдурахмони Чомӣ дар осораш ин вожаро қорбурд намудааст: Суман аз оби шабнам рӯи худ шуст, **Бунафша** ҷаъди анбарбӯи худ шуст [12, ҷ.1, с.126].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» **бунафша** чун гиёҳе, ки гулҳои хурду сархами савсанранги хушбӯӣ дорад ва дар баҳор аз ҳама гулҳо пеш мешукуфад, тафсир ёфтааст. Инчунин, иштироку саҳми он дар ташаккули ибораҳои рехта дар ин фарҳанг оварда шудааст. Аз ҷумла, *бар банафша суман киштан* (киноя ба сафед шудан оғоз ёфтани мӯи сар), *бар сари бунафша ёсуман дамидан* (сафед шудани мӯи сар), *дар бунафша ёсуман коштан* (ба сафедшавӣ сар қардани мӯӣ) ва ғайра [13, ҷ.1, с.212]. **Бунафша** аз рӯи баромади забониаш форсӣ-тоҷикӣ буда, дар фарҳангҳо, аз ҷумла, «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин вижагии забонӣ сабти худро дорад. Сайри таърихӣ ва забонии онро М. Муин дар повараки «Бурҳони қотеъ» ба таври зайл нишон медиҳад, ки баромади эронӣ доштани ин вожаро собит менамояд: паҳлавӣ *vanafshak*, табарӣ *vanusha*, мазандаронии кунунӣ *venushe*, килкӣ *banafsha* шираи бунафша *violariées* дорои гулҳои номуназзам ва маҳмиздор аст ва ду чинс дорад: бунафшаи муаттар (*viola odorata*), ки гули он ба унвони мулайян ба қор равад ва дигар бунафшаи серанг ё бунафшаи фарангӣ (*vitricolor*), ки барои зинат кошта мешавад [10, ҷ.1, с.308].

Савсан: **Савсан** на забон, ки теғ дар бар, Не, не ғалатам, ки теғ бар сар [6, с.78]. Ин вожа ифодагари гули дигарест, ки дар боби зикршудаи манзумаи “Лайлӣ ва Мачнун” мавриди истифода қарор гирифтааст [4]. «Ғиёс-ул-луғот» низ тафсири зеринро ба ин вожа бахшидааст: **савсан** номи гулест осмонгун; ду шакли талаффуз - *сӯсан* тибқи маълумоти фарҳангҳои «Кашф», «Бурҳон» ва «Мадор» бизамм ва вови маҷхул ва билфатҳ *савсан* мувофиқи маълумоти фарҳанги «Мунтахаб» дорад. Муаллифи «Баҳр-ул-ҷавоҳир» менависад, ки дар «Талхис» бизамм аст ва дар «Қомус» билфатҳ. Билфатҳ муарраб буда, бизамм форсист [9, ҷ.1, с.443]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» **савсан**//**сӯсан** чун калимаи тоҷикӣ (форсӣ) ба ду маънӣ омадани он таъкид шудааст: 1. гулест, дорои беҳи пиёз, ки дорои баргҳои борику баланд буда, гулҳои зебо дорад; 2. номи зани ҷодугар ва созанда дар Турони қадим аз «Шоҳнома» байте шоҳид манзур гардидааст: Чу **Савсан** зи Афросиёб ин шунид, Ба кирдори дарё дилаш бардамид [13, ҷ.2, с.172].

Ёсуман: Қофилазан **ёсуману** гул ба ҳам, Қофиягӯ кумрию булбул ба ҳам [5, с.50]. Ин вожа дар манзумаҳои «Махзан-ул-асрор» (бахши «Хилвати аввал дар парвариши дил» [5, с. 50] ва «Искандарнома» (бахши «Номаи Искандар ба Хоқони Чин») [7, с.210] қорбурд гардидааст. Дар «Бурҳони қотеъ» ташреҳ мегардад, ки **ёсуман** (ба фатҳи солис ва мим ва сукуни нун номи гуле аст маъруф ва он сафед ва зард ва кабуд мешавад ва сафеди он беҳтар аст ва муқаввои димоғ. Шаклҳои дигари ин вожа *ёсамун* бизамми мим ва сукуни вов ва нун аст ва мазкур шуд *ёсамин* ба қасри мим ва сукуни таҳтонии нун ба маънии *ёсамун* аст, ки гули ёсуман аст [1], ҷ.4, с.2418-2419].

Дар повараки «Бурҳони қотеъ» дар бораи ин вожа М.Муин чунин менигорад: *Ёсуман* ва *ёсамин* ҳар ду яке аст... ёсамун, ёсуман, ёсум, луғати арабии *ёсамин* аз сурёний маъхуз аст ва маъмулан *yāsamīn* талаффуз мешавад. Дар лаҳҷаи оммаи Миср *yasmīn jasmīn* (*jasminum officinal*), яъне, ёсаминро муарраб аз форсӣ донистаанд [10, ҷ.4, с.2412]. «Бурҳони қотеъ» собит менамояд, ки *ёс* муҳаффафи **ёсуман** аст ва дар арабӣ маънии донистан ва ноумедӣ

аст [10, ч.4, с.2417-2418]. Дар асари О. Ғафуров «Рассказы об именах» чун номи тоҷикии духтарона Ёсуман (жасмин) шарҳ ёфтааст [3, с.97]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба ду маънӣ омадани вожаи **ёсуман//ёсамин//ёсмин** маънидод шудааст: 1. бутгае, ки гулҳои сафеду кабуду зарди хушбӯӣ дорад; 2. киноя аз рӯӣ, рухсор. Инчунин, иштироки он дар ташаккули калимаҳои нав (мураккаб) таъкид шудааст: **ёсаминбӯӣ** (хушбӯӣ, муаттар); **ёсаминрӯӣ**//**ёсминрӯӣ** (хушрӯӣ, зебо), **ёсаминсимо**//**ёсминсимо** (сафедчехра) ва ғайра [13, ч.1, с.416]. Тибқи маънидоди «Ғиёс-ул-луғот» **ёсамин** гулест хушбӯӣ ва он ду хел аст: яке сафед ва дигаре зард ва ба ҳиндӣ хардуру *чанбелӣ* номанд [9, ч.2, с.409]. Аз маълумот ва таҳлили фавқ ба хулосае омад, ки **ёсуман//ёсмин//ёсман** калимаи иқтибосии сурёни буда, тавассути забони арабӣ ба забони форсӣ (тоҷикӣ) ворид шудааст. Аз ин рӯ, ташреҳи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [13, ч.1, с.416] тахриро тақозо дорад, зеро ин вожа калимаи иқтибосии сурёни маҳсуб меёбад.

Лола: **Лола** ба оташғаҳи роз омада, Чун муғи ҳинду ба намоз омада [5, с.51]. **Лола** яке аз гулҳои маъруф буда, ба маълумоти «Ғиёс-ул-луғот» беш аз 50 навъи он машҳур аст ва қадимӣ будани он дар осори боқимондаи устод Рӯдакӣ омадааст: **Лола** миёни кишт бихандад ҳаме зи дур, Чун панҷаи арӯси ба ҳиношуда хазиб; Бихандад **лола** дар саҳро ба сони чехраи Лайло, Бигиряд абр бар гардун ба сони дидаи Мачнун [11, с.139]. Мувофиқи тафсири «Бурҳони қотеъ» **лола** бар вазни *ҳола* ҳар гулро гӯянд, ки худрӯ бошад, умуман, лолаи доғдорро, ки онро лолаи нуъмон хонанд, хусусан, **лола** чанд намуд (навъ) мебошад: *лолаи кӯҳӣ* ва *лолаи саҳроӣ* ва *лолаи шақоқиқ* ва *лолаи дилсӯхта* ва *лолаи дилсӯр* ва *лолаи хитой* ва *лолаи худрӯӣ* [10, ч.3, с.1880]. Муаллифи «Бурҳони қотеъ» таъкид мекунад, ки баъзеҳо бар он ақида мебошанд: *лолаи сурх* ва *лолаи зард* ва *лолаи сафед* ва *лолаи ол* ва *лолаи давравӣ* ва *лолаи нуъмон*. Инчунин, **лола** киноя аз лаби маъшӯқ аст [10, ч.3, с.1880]. Умуман, **лола** навъҳои гуногунро дорад ва бо зикри баъзе фарҳангшиносон адади он аз 50 бештар аст [9, ч.2, с.206]. Дар ин бора маълумоти «Ғиёс-ул-луғот» хеле ҷолиб арзёбӣ мегардад. Дар он омадааст: «Дар «Воқеоти Бобурӣ» навишта, ки қариб панҷоҳ навъ лола дар баъзе аз атрофи Кобул ба мулоҳиза омада» [9, ч.2, с.206]. Дар хошияи «Бурҳони қотеъ» Муҳаммад Муин оид ба таърихи татаввури **лола** менигорад, ки ин вожа дар осори паҳлавӣ пайдо нашуд. Ин вожа бидуни шак ба калимаи **лол** (сурх) робита дорад. Ин вожа гулро ифода мекунад, ранги сурх дорад: дар курдӣ *halhal* (лола), *lolé* (лола)(*paraver zhoegas*)(*Tulipa*) аз дастаи савсаниҳо (*Liliacées*) [10, ч.3, с.1880]. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бошад, калимаи **лоларо** тоҷикӣ арзёбӣ намудааст [13, ч.1, с.603]. Вожаи **лола** дар калимасозӣ хеле фаъол аст: **лолаи аҳмар**, **лолаи ҳамро**, **лолаи духтарӣ**, **лолаи Нуъмон**, **лолаи тар**, **лолаи гаштан**, **лолаи мақсуд чидан**, **лолавор**, **лолагун**, **лолагунчехр**, **лолазор**, **лолазор**, **лоламон**, **лоламонак**, **лолапӯш**, **лоларанг**, **лоларух**, **лоларухон**, **лоларӯӣ**, **лоласитон**, **лоласифат**, **лоласор**, **лоластон**//**лоласитон**, **лолафишон**, **лолафишон кардан**, **лолачабин** ва ғайра [13, ч.1, с.603-604].

Низомии Ганҷавӣ гули лоларо дар достони «Хилвати аввал дар парвариши дил»-и манзумаи «Маҳзан-ул-асрор» мавриди корбурд қарор додааст [5, с.49-52]. Ин вожа то кунун дар забони адабии форсии тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он аз калимоти серистеъмом маҳсуб меёбад ва анъанаи истифодаи беш аз ҳазорсола дорад.

Наргис: Зулфи бунафша расани гарданаш, Дидаи **наргис** дирами доманаш [5, с.88]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» шарҳи ин калима комил нест [7, ч.2, с.340]. Ин вожа низ аз ҷумлаи калимаҳоиест, ки истифодаи он дар давраҳои устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Абулқосим Фирдавсӣ хеле маъмул буда, дар осори эшон мавриди корбурд қарор дошт. Дар давраи баъдии инкишофи забони адабии форсии тоҷикӣ, аз ҷумла, Абдурахмони Ҷомӣ аз

вожаҳои серистеъмол маҳсуб меёбад. Имрӯз низ дар забони форсии тоҷикӣ ин калима хеле серистеъмол мебошад. Ин вожа дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чун калимаи баромадаш форсии тоҷикӣ маънидод гардидааст [13, ҷ.1, с.833]. Дар «Бурҳони қотей» шарҳи ин вожа ва гул ба таври зайл омадааст: **Наргис** гуле аст маъруф ва киноя аз чашми маъшук ҳам ҳаст [10, ҷ.4, с.2129]. Дар шарҳи «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ»-и Амон Нуров ду маънии ин вожа: 1) номи рустании пиёзбех ва хурду нозуки дорои гулҳои хушбӯи сафед ё зард ва 2) киноя аз чашми маъшуқа пешниҳод гардида, байтҳои зерин аз осори боқияи устод Рӯдакӣ манзур шудааст: Назар чӣ гуна бидӯзам, ин баҳри дидани дӯст, Зи хоки ман ҳама **наргис** дамад ба ҷои гиёҳ; Бибурда **наргиси** ту оби ҷодуи Бобил, Кушода ғунҷаи ту боби муъҷизи Мӯсо [12, с.163]. Иброҳим Ализода дар «Фарҳанги мухтасар...» се маънои вожаи **наргисро** зикр намуудааст: 1. номи гиёҳи дорои гули зард ва хушбӯӣ; 2. як навъ хушбӯӣ; 3. маҷозан чашм [2, с.228]. Устод Садриддин Айнӣ дар луғати хеш **наргисро** гуле қаламдод мекунад, ки шукуфааш ба чашми нимпӯшида шабоҳат дорад [1, с.254]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» шакли муарраби **наргис нарҷис** нишон дода шудааст ва **наргисро** чун моддаи алоҳида оварда, сарчашмаи онро аз «Мадор» ва «Бурҳон» қаламдод мекунад [9, ҷ.2, с.340]. Дар повараки «Бурҳони қотей» Муҳаммад Муин шакли паҳлавии ин вожаро **nargis** нишон дода, эзоҳ медиҳад, ки он аз шакли юнонии *nārgisos* сарчашма мегирад ва он дар латинӣ *nārcissus* мебошад [10, ҷ.4, с.2129]. Номшинос О. Ғафуров сарчашмаи **наргисро нарҷисс** ба қалам дода, онро калимаи иқтибосии юнонӣ меҳисобад [3, с.113]. **Наргис** гуле мебошад аз гурӯҳи наргисҳо (*Amaryllidées*), ки дар васати гулаш ҳалқаи зард дида мешавад ва онро *наргиси шахло* гӯянд. Ва дар баъзе ҷинсҳо худ гул низ зард аст ё гули сафед аст, вале дар васати он гулбаргҳои кӯчаки сафед аст ва онро *наргиси мискин* гӯянд [10, ҷ.4, с.2129]. Вожаи **наргис** дар ташаккули ибораҳои рехта ва маҷозӣ хеле ғаёл аст. Масалан, *наргиси нимхоб* (киноя аз чашми маъшук ва маҳбуб), *наргиси вақил* (киноя аз чашм ва гӯши матлуб) [10, ҷ.4, с.2129], *наргиси бемор* (чашми маҳмури маҳбуба), *наргиси макҳул* (чашми сиёҳ, чашми сурмасо), *наргиси маҳмур* (чашми хумор), *наргиси пурфанд* (чашми фитнаангез), *наргиси фаттон* (чашми шӯҳи фитнаангез), *наргиси шахло//шахло наргис* (чашми маъшук), *наргиси шергир* (чашми мафтункунандаи маҳбуба), *наргиси ҷоду* (чашми фаттон), *аз наргис бар суман симоб рехтан* (рехтани ашк аз чашм ба рӯй), *зи наргис ёсаминро лола қардан* (аз чашм ашки хунин ба руҳсора рехтан), *наргиси маст* (чашми хуморӣ), *наргиси сероб* (киноя аз чашм), *чашми наргис* (сиёҳии мобайни гулҳои наргис), *наргисзор*, *ба наргиси чашм ёсамин рустан* (киноя аз кӯр шудан) ва вожаҳои сохта ва мураккаб, аз қабилҳои *наргиса*, *наргисдон*, *наргисин*, *наргисӣ* [13, ҷ.1, с.833] ва ғайра.

Ҳақим Низомӣ дар достонҳои манзумаи «Маҳзан-ул-асрор» дар тасвири маҳаллаи мунаққашработ гули наргисро тасвир карда, тавассути он ҳашамати работи мунаққашро нишон додааст. Ин ном дар байни ўзбекзабонан дар шакли *наргиз* мавриди истифода мебошад.

Нилуфар: **Нилуфар** аз офтоб гулранг, Бар об сипар фиканда бе чанг [6, с.78]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» **нилуфарро** ба ду хел (навъ) тасниф мекунанд: 1) офтобӣ; 2) моҳтобӣ. Ранги нилуфари офтобӣ сурх буда, ҳини тулуи офтоб мешукуфад, ки онро ба ҳиндӣ *кул* мегӯянд. Нилуфари моҳтобӣ бошад, ду гуна мешавад: яке сафеди маҳз ва дигар сафеди моил ба ранги қабудӣ. Ин ҳар ду навъ дар шом мешукуфад ва юнониён онро чун даво истифода мебаранд. Тибқи маълумоти «Рисолаи муарработ» **нилуфар** муарраби *нилунал* маҳсуб меёбад [9, ҷ.2, с.361]. **Нилуфар** дар осори боқияи Рӯдакӣ мавриди қорбурд буда, Амон Нуров ин вожаро дар моддаи алоҳидаи фарҳанги хеш манзур карда, шарҳи зеро пешниҳод кардааст: **Нилуфар** калимаи ҳиндӣ буда, гуле мебошад, ки баргҳои қалон дорад,

ранги он сафед ва ё зардча мебошад. Вай вақти тулуи офтоб сар аз об берун мекунад ва баробари нишастани офтоб дар об фуру мевад. Аз ин рӯ, онро ошиқи офтоб, нилуфари шамсӣ, савсани об низ номгузори мекунад. Рӯдакӣ мегӯяд: То чу шуд дар об **нилуфар** ниҳон, Ў ба зери об монд аз ногаҳон [11, с.169].

Насрин//настаран: 3-он чашмаи сим, к-аз суман руст, **Насрин** вараке, ки дошт, мешуст [6, с.78]; На, на, ғаразаш на ин сухан буд, На сарву гулу на **настаран** буд [6, с.79]. Ҳаким Низомии Ганҷавӣ дар тасвири бӯстоне, ки Лайлӣ ба тамошои он меравад (Рафтани Лайлӣ ба тамошои бӯстон) [6, с.78] номи гулҳо, аз ҷумла, **настаран//насринро** корбурд намуда, зебогии бӯстонро бо устодии хос тараннум намудааст. Мувофиқи тафсири фарҳангҳои «Бурҳони қотеъ» ва «Ғиёс-ул-луғот» **насрин** ва **настаран** ду номи як гули хушбӯӣ мебошанд, ки онро дар арабӣ *нисрин* ва дар ҳиндӣ *севотӣ* меноманд. «Бурҳони қотеъ» менависад, ки **насрин** бар вазни *қазвин* номи гуле аст маъруф ва он сафед ва кӯчак. Ва он садбарг буда, ду навъ аст: якеро гул мушкин аст ва дигарро гул насрин буда, ба арабӣ *вардулзайнӣ* мегӯянд [10, ҷ.4, с.2139; 9, ҷ.2, с.342]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» барои **насрин** ва **настаран** ду моддаи луғавӣ ҷудо карда шудааст: **насрин** номи як гули сафеди хушбӯӣ хурд, ки онро гули мушкин низ мегӯянд ва шоҳид аз Саъдӣ манзур аст (Дида шикебад зи тамошои бод, Бе гулу **насрин** ба сар орад димоғ); **настаран** номи гули хурди хушбӯӣ зебо, ки сафед ё сурх буда, дар шоҳаҳо ғучум-ғучум кушода мешавад ва шоҳид аз Низомӣ пешниҳод мешавад (Сари **настаранро** зи мӯи сапед, Сиёҳӣ деҳ аз сояи мушкбед [13, ҷ.1, с.836-837]. Дар ҳар ду маврид ин вожаҳо тоҷикӣ арзёбӣ шудаанд. Қобили зикр аст, ки **насрин** дар осори Рӯдакӣ мавриди истифода буда, дар «Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ» А. Нуров моддаи луғавиро ба он махсус намудааст. Ин гувоҳи он аст, ки ин вожа – ном дар замони қадим таркиби луғавии забонамонро зеб додааст ва то кунун мавриди баҳрабардорӣ қарор дорад. Дар луғати устод Айнӣ **насрин** дар моддаи алоҳида шарҳ ёфта, тавзеҳи **настаран** ба он ҳавола гардидааст: **насрин** гулест сафед ва хушбӯӣ [1, с.255]. Муҳаммад Муин дар поварақи «Бурҳони қотеъ» баромади забонии **насринро** форсӣ арзёбӣ намуда, онро шакли муарраб муаррифӣ мекунад ва ташреҳ медиҳад, ки ба маънии *rose musquée* (гули мушкин ва *rosa moschata*) ва ҳам ба маънии *éqlantier* (гули насрин, *rosa canina*) [10, ҷ.4, с.2139]. Бо тавзеҳи «Бурҳони қотеъ» **настаран** бар вазни *каркадан* ба маънии настурдан аст, ки гули сафеди хушбӯӣ бошад. Ва дар назм ба маънии гулзор ҳам омадааст. *Настарван* бошад, бо вов бар вазн ва маънии настурдан аст, ки гули насрин бошад [10, ҷ.4, с.2138]. Пас, маълум мешавад, ки **настаран**, настурдан маънии насринро ифода менамоянд. Шакли паҳлавӣ **настаранро** М. Муин *nastrān* арзёбӣ намуда, тавзеҳ медиҳад, ки гузаштагони мо бештар настарани сафедро дар назмашон инъикос кардаанд [11, ҷ.4, с.2137].

Гули зард ва ё **зардгул**, **гули сурх**. Қобили зикр аст, ки дар «Ҳамса» номи баъзе гулҳо дар шакли ибораи изофӣ ва калимаҳои мураккаб истифода шудаанд, ки чанде аз онҳо дар ин бахш баррасӣ мегарданд: Бор ин **зардгул** гар ситам кард бод, Дарахти **гули сурх** сарсабз бод! [7, с.443]; То сабзаи боғро бубинад, Дар сояи **сурхгул** нишинад [6, с.79]. Низомии Ганҷавӣ бо услуби хоси тасвири хеш номҳои мазкурро дар достони «Рафтани Лайлӣ ба тамошои бӯстон» хеле ҷаззоб ва омиёна истифода кардааст: Чун хайма кашид гул ба сахро, Шуд хок ба рӯи гул мутарро. Хандид шукуфта бар дарахтон, Чун сиккаи рӯи некбахтон. Аз лолаи сурху аз **гули зард**, Гетӣ алами дуранг баркард [6, с.78]. Умуман дар шакли ибора омадани номи гулҳо дар забони тоҷикӣ анъанаҳои дерин дорад. Ва дар осори шоирони қабл аз Низомӣ низ ба назар мерасад. Масалан, дар девони Манучехрӣ гули

хамро, гули сурх, гули худрӯй, гули хайрӣ, гули дуранг мавриди истифода қарор гирифтаанд. [8,с. 395]/

Низомии Ганҷавӣ чун донандаи беназири забони форсии тоҷикӣ дар “Хамса”-и хеш ва манзумаҳои мансуби он – “Лайлӣ ва Мачнун”, “Махзан-ул-асрор” ва ғайра дар тасвириҳои лирикӣ бо истифода аз номвожаҳои ифодагари гиёҳ ва гулҳо манзараҳои қолиб, ҷаззоб ва нотақрори табиати тасвиришавандаи макони вуқӯи ҳодисаҳо ва тахайюлотҳои зеборо инъикос карда, бо ҳамин ба асарҳои шаҳомати бузург эҳдо намудааст.

Қои тазаққур аст, ки Ҳаким Низомӣ маъмулан аз вожаҳои баромади форсии тоҷикӣ мавриди истифода қарор дода, тасвири худро бо забони модарии худ ба сомон расонидааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Айнӣ С. Куллият. Ҷ.12. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик / С. Айнӣ. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 564+206 с.
2. Ализода И. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома» / И. Ализода. – Душанбе: Адиб, 1992. - 492 с.
3. Гафуров А. Рассказы об именах / А. Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 140 с.
4. Ганҷавӣ Н. Куллият (дар 5 ҷилд). Ҷ. 2. Лайлӣ ва Мачнун / Н.Ганҷавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 368 с.
5. Ганҷавӣ Н. Хамса. Махзан-ул-асрор. Хусраву Ширин / Н. Ганҷавӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
6. Ганҷавӣ Н. Хамса. Лайлию Мачнун. Ҳафт пайкар / Н. Ганҷавӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
7. Ганҷавӣ Н. Хамса. Искандарнома. Шарафнома. Иқболнома / Н. Ганҷавӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
8. Манучеҳрии Домгонӣ. Куллият.Бо қушиши дуктурМуҳаммаддабири Сиёқӣ.- Техрон,1385.-418с.
9. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот (таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров) / Ғ. Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, ҷ.1, 1987.- 480 с.; ҷ.2, 1988. - 416 с.; ҷ.3, 1989. - 304 с.
- 10.Муҳаммадхусайн Бурҳон. Бурҳони қотеъ (дар панҷ ҷилд)(бо эҳтимоми Муҳаммад Муин) / Б. Муҳаммадхусайн. – Техрон: Амири Кабир, 1391. – 2470 с.
- 11.Нуров А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / А. Нуров. - Душанбе: Маориф, 1990. - 368с.
- 12.Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Дар ду ҷилд / А. Нуров. - Ҷ.1. - Душанбе, 1983. - 536с.; Ҷ.2. - Душанбе, 1984. - 608 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар ду ҷилд)(зери таҳрири М.Шуқуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ). – Москва: Советская энциклопедия, 1969, ҷ.1. – 951 с.; ҷ.2. – 952 с.
- 14.Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд. – Душанбе: Пажӯҳишиҳои забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. - 897 с.

REFERENCES:

1. Aini. S. Collection of works. V.12. Semi-Interpreting Dictionary of Modern Tajik Literary Language. – Dushanbe: Donish, 1976. – 564 pp. – 206 pp.
2. Alizoda I. Brief Glossary of “Shakh-Name”. – Dushanbe: Irfon, 1992. – 492 pp.
3. Gafurov A. Tales about the Names / A. Gafurov. – Dushanbe: Irfon, 1968. – 140 pp.
4. Ganjavi N. Collection of poems (in 5 volumes). V. 2. Leyli and Majnun / N.Ganjavi. – Dushanbe: Irfon, 1982. – 368 pp.
5. Ganjavi N. Khamsa. Treasury of Mysteries. Husrav and Shirin. – Dushanbe: Irfon, 2012. – 480 pp.
6. Ganjavi N. Khamsa. Leili and Medjnun. Seven Beauties. – Dushanbe: Irfon, 2012. – 480 pp.

7. *Ganjavi N. Khamsa. Iskandar-Name. Sharaf-Name. Ikbol-Name.* – Dushanbe: Irfon, 2012. – 480 pp.
8. *Manuchehrii Domghoni. Collections. Under the Efforts of Doctor Muhammaddabiri Siyoki.* - Tehran, 1385. - 418pp.
9. *Ghiyasuddin, Mukhammad. Ghiyas-il-Lugat (Dictionary created by Giyas). Preparation of text, preface, commentaries: A. Nurov.* – Dushanbe: Irfon. V.1, 1987. – 480 pp.; V.2, 1988. – 416. ;V.3, 1989. – 304 pp.
10. *Burhon, Mukhammadkhusayn. Burhoni Kote' (in five volumes). Under the editorship Mukhammad Muin.* – Tehran: The Great Emir, 1391. – 2470 pp.
11. *Nurov A. The Dictionary of Rudaki's Creation// A.Nurov. Text: direct.* – Dushanbe: Donish. 1990. – 386 pp.
12. *Nurov A. The Glossary of Jami's Works//A. Nurov: Text: direct. V. 1.* – Dushanbe, 1983. – 536 pp.; V.2. – Dushanbe, 1984. – 608 pp.
13. *The Dictionary of the Tajik Language (in two volumes) – under the editorship of M. Shukurov, V. A. Kapranov, R. Khoshim, N. A. Masumi.* – M.: Soviet Encyclopedia, 1969, V.1. – 951 pp.; V.2. – 952 pp.
14. *Tajik Dictionary. In 2 Volumes.* – Dushanbe: Language and Literature Research Centre named after Rudaki, 2010. - 897 pp.